

Ege Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Yayınları
Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Sayı: 19. Temmuz-Aralık. 2010.
ISSN: 1300-5715

ÖZBEK EDEBÎ ESERLERİNDE ESAS METİN VE ALINTI METİN İLİŞKİSİ

Marufjon Yuldashev*

ÖZET

Edebî metnin yapısal özelliklerini araştırmada, metinlerarasılık üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisidir. Belli bir edebî metinde başka metinlere ait öğelerin kullanılmış olması, o metnin yapısında metinlerarasılığın bulunduğunu kanıtlar. Her bir metnin yapısında metinlerarasılığın bulunması şart değildir. Bu durum, yazarın vermek istediği mesaja ve seçtiği anlatım tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Alıntı metin ile esas metindeki olay örgüsü ve kullanılan dilin özellikleri, bir uyum oluşturarak, yazara anlatmak istediği konuyu tam olarak ifade edebilme imkânı verir. Edebî metinlerdeki metinlerarasılık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Esas metinde kullanılan alıntı metin veya alıntı metnin daha küçük bir unsuru, yazarın tercihinine göre esas metnin farklı yerlerinde kullanılabilir. Makalede esas metnin başlığında, epigrafinde ve olay örgüsünde gelen alıntı metinlerin lengüistik işlevi araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: edebî metin, metinlerarasılık, esas metin, alıntı metin, metinler arası ilişkiler.

Edebî metnin yapısal özelliklerini araştırmada, metinlerarasılık (intertextualite) üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisidir. Bu kavramın filolojik araştırmalarda kullanılmasında Rus dilbilimcisi M. M. Bahtin'in 1924 yılında yayımlanan "Edebî Söz Sanatında İçerik, Malzeme ve Biçim Problemi" adlı yazısı etkili olmuştur. Bilim adamı bu yazısında, edebiyatın varoluş diyalektiğini açıklarken, betimlenmekte olan olgular dışında, bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde klasik ve çağdaş edebiyat araştırmalarından

---

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Misafir Öğretim Üyesi.

da yararlanacağını ve ilgi kuracağı konulara da sürekli değineceğini belirtir (БАХТИН, 1975) Daha sonra, Fransız post-yapısalcılığının teorisyeni Julia Kristeva 1967 yılında aynı kavramı kullanarak *intertextualité* terimini yaygınlaştırmıştır (КУПАИИ, 2003, s. 40). Fransızca'daki bu terim Türkçede *metinlerarasılık* olarak kullanılmaktadır (GÜNAY, 2000, s. 211).

Fakat şunu belirtmek gerekir ki, *metinlerarasılığın* post-yapısalcılıktaki yorumu biraz farklıdır. Post-yapısalcılık taraftarlarına göre; her edebi metin yeni bir metin değildir, önceden var olan metinlerin yeni bir biçimde sunulmasıdır; her yeni edebi metin başka bir metni kendi içinde eritir, yoğurur ve yeniden yapılandırır. Bu, M. Bahtin'in yorumundaki, klasik ve çağdaş edebiyatların, daha doğrusu, edebi metinlerin ilişkisi değil, her bir edebi metni "alıntılardan oluşan mozaik" olarak algılamayı öne süren yöntemdir. *Metinlerarasılık* kavramı Türkiye'de de Julia Kristeva'nin ileri sürdüğü anlamda algılanmaktadır. Mesela, metin bilgisi ve göstergebilim alanlarında önemli çalışmaları bulunan değerli dilbilim uzmanı Doğan Günay 2000 yılında yayımlanan "Metin Bilgisi" adlı kitabında *metinlerarasılık* kavramını şu şekilde açıklamaktadır: "*Bir metin diğer tüm anlatımlardan yalıtılmış, onlardan soyutlanmış bir şey değildir. Bir metin tek başına yazılmamıştır, tek başına değildir ve tek başına okunamaz*" (GÜNAY, 2000, s. 211). Doğan Günay'ın bu ifadelerinden, her metin *metinlerarasılık* özelliğine sahiptir ve bu özelliğe sahip olmayan metin mevcut değildir, anlamı çıkarmak mümkündür. Buna göre, söylenecek yeni bir söz yazarın yapacağı yeni terkiplere bağlıdır, diyebiliriz. Yeni terkipler de sadece eskiden mevcut olan kavramların yeni bir düzene ve biçime sokulması veya onlara yeni bir fikir, yorum kazandırılması demektir. Hatta Fransız göstergebilimcisi Roland Barthes'e göre, "metin, tırnak içinden çıkartılan alıntıdır" (ГОПШКОВ, 2001, s.74). *Metinlerarasılık* kavramının bu tarzda yorumlanması, her türlü metnin yeniliğini reddetme veya edebi metin yaratmanın, hatta edebi metnin yazarını tanımama anlamına gelmemelidir.

Rus üslup bilimcisi A. I. Gorşkov edebi metinde algılanan başka metinlerle ilgili öğelerin ortaya çıkarılması ve filolojik yönden değerlendirilmesi gerektiğini öne sürerken, *intertextualite* teriminin yerine (kendisi, Alman dilbiliminde de "intertextualität" teriminin kullanıldığını belirtmiş olmasına rağmen) "metinler arası ilişkiler" (межтекстовые связи) terimini kullanmak gerektiğini vurgular. Ona göre, metinler arası ilişki, çeşitli neden ve amaçlarla, belli bir metinde kullanılan başka metin ya da alıntı metinle esas metin arasındaki ilişkidir (ГОПШКОВ, 2001, s. 72, 76).

Aslında "intertextualite" terimi, söz konusu olayın niteliğini, yani metnin içindeki başka metin ya da metinle ilgili olan daha küçük unsurları ifade etmektedir. "Metinler arası ilişkiler" (межтекстовые связи) terimi ise, öncelikle bir metnin içindeki metin veya metinle ilgili olan daha küçük unsurlar arasındaki ilişki üzerinde durmaz. "Metinler arası ilişkiler" önce esas metin ile

Özbek Edebî Eserlerinde Esas Metin ve Alıntı Metin İlişkisi

alıntı metni birbirinden bağımsız metinler olarak kabul eder, daha sonra da bu metinler arasındaki bağlantıya işaret eder. Fikrimize göre; “Metinler arası ilişkiler” terimindeki “ilişki” sözcüğü de esas metnin özgünlüğüne gölge düşürmektedir.

Bu sebeplerden dolayı, “*Alman dilbiliminde “intertextualität” (metinlerarasılık) terimi kullanılmaktadır. I. V. Arnold belli bir metinde aynen ve ya kısmen değiştirilmiş, yeniden işlenmiş başka metinler ya da onların öğelerinin var olduğunu “intertekstualite” olarak adlandırır*” (КУПАИИ, 2003, s.s. 40-41).

Belli bir edebî metinde başka metinlere ait öğelerin kullanılmış olması, o metnin yapısında metinlerarasılığın bulunduğunu kanıtlar. Her bir metnin yapısında metinlerarasılığın bulunması şart değildir. Bu durum, yazarın vermek istediği mesaja ve seçtiği anlatım tarzına bağlı olarak ortaya çıkar. Alıntı metin ile esas metindeki olay örgüsü ve kullanılan dilin özellikleri, bir uyum oluşturarak, yazara anlatmak istediği konuyu tam olarak ifade edebilme imkânı verir.

Edebî metinlerdeki metinlerarasılık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Esas metinde kullanılan alıntı metin veya alıntı metnin daha küçük bir unsuru, yazarın tercihiyle göre esas metnin farklı yerlerinde kullanılabilir.

Metnin bütünlüğünü temin etmede, metnin başlığının çok önemli işlevi olduğu bilinmektedir. Başlık, metinde çok özel ve güçlü bir sentaktik pozisyonda duran, metnin anlam ve estetik olgusuna işaret eden özgün bir öğedir. Başlık, dilbilimsel açıdan metnin adı olsa da, semiyotik açıdan metnin ilk belirtkesi niteliğindedir (ТУРАЕВА, 1986, s.53). S. Krijanovsky, metnin başlığının önemini vurgulamak için “başlık şapka değil, baştır” ifadesini kullanır (ДЖАНДЖАКОВА, 1979, s. 207). Bazı romantik şiirlerde, şairin tarzına bağlı olarak başlık kullanılmıyor olsa da, genellikle metnin en önemli unsurlarından biri başlıktır. Hatta bazı duygu yüklü şiirler, başlıksız okunursa tam olarak anlaşılabilir veya şiirdeki imajları anlamada güçlük çekilebilir. Ünlü Özbek şairi Aybek’in dört mısradan oluşan aşağıdaki şiiri buna örnek olarak verilebilir:

*Béxâsdân üzilgân şâdâ dür kâbi,
Tökildi ümidniñ râñli bârglâri.
Âsildi bir ândâ qollâr mädârsiz,
Yer qâçdı, qâraydı quyâş zârlâri... (ОЙБЕК, 1975, s. 44)*

Ansızın kopan bir dizi mücevher gibi,
Dağıldı umudun renkli yaprakları.
Düşüverdi bir anda kollar kuvvetten,
Yer çekildi, karardı güneşin ışıkları.

Marufcan YOLDAŞEV

Aybek'in bu şiirini başlıksız okunduğunda, can sıkıcı haber alan bir kişinin ruhsal durumu hayalde canlandırılabilir, fakat alınan haberin ne kadar kötü olduğu anlaşılmaz. Şiir ancak "Karahat"¹ başlığıyla birlikte okunduğunda, alınan haberin ne kadar kötü bir haber olduğu anlaşılır.

Alıntı metnin unsurları, edebî metinlerin bu kadar önemli bir ögesi olan başlıkta bile kullanılabilir. Böylece metin, metinlerarasılık kavramı çerçevesinde derinlik kazanır. Örneğin, meşhur Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov'un "И дольше века длится день" (Gün Olur Asra Bedel) romanın adı, Nobel ödüllü ünlü Rus şairi Boris Pasternak'ın "Единственные дни" (Müstesna Günler) şiirinin bir mısrasından alınmıştır. Boris Pasternak'ın şiirdeki söz konusu mısra şu şekildedir:

*И дольше века длится день,
И не кончается объятие.* (ТУРАЕВА, 1986, s.93)
(Gün olur asra bedel,
Ve bitmez, kucaklaşmalar.)

Özbek yazarlarından Şükür Halmirzayev, şair Gafur Gulam'ın "Vakit" şiirindeki *Quyâş-kü fälâkdâ kězib yürıbdı* (Güneş bu ya gökyüzünde gezer) mısrasını kendi hikâyesine başlık olarak seçmiştir. Doğal olarak, başlıktaki böyle somut bir metinlerarasılığın anlam ve estetik değerini tam olarak anlayabilmemiz için, başlığın tamamını ve kaynağını bilmemiz gerekmektedir. Şunu ayrıca belirtmek gerekir ki, buna benzer durumlarda yazarın estetik amacını ifade edebilmesi için, esas metin ile birlikte alıntı metnin bir parçasının kullanılabilmesi gibi, alıntı metnin tamamı da kullanılabilir. Yazarlar bu nedenle, bir şekilde, alıntı metnin kaynağını belirtir. Şükür Halmirzayev de "Güneş Bu Gökyüzünde Gezer" adlı hikâyesinin kahramanı Zümrat'ın ağzından başlığa adını veren alıntı metnin kaynağını hikâyenin sonunda açıklar: "*Siz büyükleri yaşam ve onun telaşı üzecek. Babam da hep: Şimdi ne olacak? deyip duruyor. Böyle durumlarda, şair Gafur Gulam'ın okulda ezberlediğim bir şiirini hatırlarım:*

*Güneş bu ya gökyüzünde gezer,
Ömrümüz bakidir, ömrümüz baki..."*

Erkin Vâhidov bir şiirini "Acâb érmäs" (Belki) diye adlandırır ve parantez içerisinde "Zevkîyane" diye açıklama getirir. Şiir sonunda ise *Ki Zavqı ârzu étgân Zämân bolsa äcâb érmäs, Yetib yétmişgä Erkin Nävqırân bolsa äcâb érmäs* (Zevki'nin arzu ettiği zaman da gelir, buna şaşılmaz, (yaşı) yetmişe ulaşmış Erkin'in genç olmasına şaşılmaz) tarzındaki mısraları da getirir,

---

¹ Karahat: Savaşta ölen askerin ölüm haberini veren mektup.

böylece Zevkî'nin ünlü “acâb érmäs”² adlı gazeline işaret eder. Şair esas metinle alıntı metini maharetle kaynaştırır, neticede her iki metin de anlam ve estetik açıdan hareketlilik kazanır. Metinlerarasılık kavramına göre de metin mantık, içerik hem de estetik yönden derinlik kazanmış olur.

Atasözlerinin edebî metnin başlığı olarak kullanılması da metinlerarasılığın bir türü olarak kabul edilebilir. Atasözlerinden çıkarılacak simgesel anlam edebî metinde tasvir edilen temel fikri ve amacı da kendi bünyesinde toplamaktadır. Okuyucu başlığı okuduğunda, eseri ana hatlarıyla tahmin edebilir. Örneğin, Adil Yakubov'un “Ér başigä iş tüssä” (Yiğidin Başına Bir İş Gelirse) adlı romanının başlığı “ér başigä iş tüssä, étik bilän suv kéçär” (Yiğidin başına iş gelirse çizme ile suyu geçer) anlamındaki atasözünün bir parçasıdır. Bu başlık kısaltılmış bir atasözü olsa bile, okuyucu “yiğidin başına bir iş gelirse, çizme ile suyu geçer” anlamındaki atasözünün tamamını göz önüne getirecektir. Atasözünün “erkek adam her türlü zorluğu yener” anlamı, romanın ana fikrini çok açık bir şekilde vurgulamaktadır. Yazar, atasözünün bir parçasını değil de tamamını başlık olarak alsaydı, bu kadar etkili olmayabilirdi. Çünkü atasözünün *Yiğidin başına bir iş gelirse* şeklindeki birinci kısmı, atasözünün devamı olan *çizme ile su geçer* şeklindeki ikinci kısmı olmadan daha kapsamlı ve daha etkilidir. Yani, yiğidin başına bir iş geldiği zaman, her türlü zorlukları yener anlamı daha net bir şekilde vurgulanmaktadır. Fakat atasözünün başlığa alınmayan kısmı okuyucunun aklında daima durmaktadır.

Yine Özbek yazarı Şöhret'in “Áltin zäñlämäs” (Altın Paslanmaz) adlı romanı da *Ásäl äynimäs, áltin zäñlämäs* (Bal bozulmaz, altın paslanmaz) atasözünün kısaltılmış şeklidir. Ölmes Umarbekov'un “Ádam bolış qıyın” (Adam Olmak Zor) romanının adı da *Álim bolış ásân, ádam bolış qıyın* (Álim olmak kolay, adam olmak zor) anlamındaki atasözünün bir kısmıdır. Romanın bu başlığı da eserin içeriği ile çok güzel bir uyum içerisindedir.

Özbek edebiyatında buna benzer pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Meşhur Özbek yazarı Abdullah Kadiri'nin de küçük hikâyelerine atasözlerini başlık olarak seçtiği bilinir: “Därđi yoq kessäk, işqı yoq eşşäk” (Derdi olmayan kesek³, aşkı olmayan eşek), “Kélinni kélgändä kör, sépini yâygändä kör” (Gelini gelince gör, çeyizini yayınca gör), “Örgängän köñil ortansa qoymas” (Alışan gönül, ölse de bırakmaz), “Qorqqan áldin muşt kötärär” (Korkan önce yumruk kaldırır) vb.

Türkçedeki “kinaye” sanatının bir kısmını ifade eden Fransızca “allusion” sanatının da metinlerarasılık kavramıyla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. “Allusion; edebiyatta ve sözlü sanatlarda geçmişe ve tanınmış

² Zevkî (1853-1921) Özbek lirik şairi. Onun “Kelmäsä kelmäsün netäy?” , “Acâb érmäs” radifli gazelleri Özbek klasik edebiyatının güzel örneklerinden sayılır.

³ Kesek: Kerpiç.

kişilere gönderme yapan üslupla ilgili figürlerden biridir” (ХОТАМОВ, САРИМСОҚОВ, 1983, s. 27). Tarihî olaylar, ünlü kişiler, herkesçe bilinen eserler, dinî, mitolojik hikâyeler ve rivayetlerin edebî eserde kullanması da metinlerarasılığın bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür allusionlar başlık olarak kullanıldığında eserin okuyucuya hitabı çok daha etkili olur. Sözgelimi, Ötkir Haşimov’un “İkki éşik ârâsi” (İki Kapı Arası) romanının adı, bu tür allusion örneklerinden biridir. Özbekler arasında yaygın olarak bilinen bir rivayet vardır. Rivayette; çok uzun yaşayan birine: “Sen uzun yıllar yaşadın, sana göre ömür denilen şey nedir? diye sormuşlar. O da: “Ömür denilen şey, bir kapıdan girip öbür kapıdan çıkmakmış” diye cevap vermiş. “İki Kapı Arası” romanının adı da bu rivayetle bağlantılıdır ve o rivayeti okuyuculara anımsatmaktadır. Ötkir Haşimov’un söz konusu romanında, bu dünyanın geçici olduğu ve bu nedenle de insanların hayattayken bol bol iyilik yapmalarının gerekli olduğu fikri işlenmektedir. Şükür Halmirzayev’in “Qıl köprük” (Sırat Köprüsü) romanının adı da İslami rivayetlerle ilgilidir. Yani, cennet ve cehennemin arasında bulunan kıldan ince ve kılıçtan keskin olarak tasvir edilen sırat köprüsünü hatırlatmaktadır. Rivayete göre, bu dünyada iyilik yapan, sevap kazanan ve günah işlemeyen kişiler bu köprüden kolayca geçerek cennete gidecektir. Günah işleyen kişiler ise, köprüden geçemeyip cehenneme gidecektir. “Sırat köprüsü” romanının başlığı, bu rivayete gönderme yaparak, yazarın mesajını okuyucuya çok etkileyici bir biçimde verme olanağı sağlamaktadır.

Verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi, başlık olarak alıntı yapılan metinler genellikle, söz, söz gurubu, mısra ve atasözü biçimindedir. Acaba söz konusu alıntılara metin demek mümkün müdür? Atasözleri lengüistik açıdan “süper sentaktik bütünlük” oldukları için metin kabul edilir ve bu şekildeki küçük hacimli metinlere “minimal metin” adı verilir. Fakat atasözlerinin bir parçası, şiirlerin bir mısrası ve herhangi bir rivayetle ilgili söz grubu “süper sentaktik bütünlük” olarak kabul edilmez. Süper sentaktik bütünlüğün bir mikro-metni oluşturduğunu düşünürsek, örneklerdeki parçalara ne ad verilmelidir? Çünkü başlık olarak verdiğimiz örnekler lengüistik açıdan mikro-metin bile kabul edilmez. Fakat bu başlıkların söz konusu edebî eserlerdeki pozisyonu oldukça güçlüdür. Yani, başlıklar fonksiyon olarak metnin vazgeçilemez bir unsuru olduğu için “metin” (alıntı metin) kabul edilir. Atasözünün bir parçası, şiirin bir mısrası veya söz gurubu esas metne alınırken, ayrı müstakil bir metnin sözsel (verbal) göstergesi olarak metnin tamamını “kapalı” (implicit) olarak ifade eder. Buna esas metnin içeriği, eserdeki çeşitli işaretler ve açıklamalar yardım etmektedir. Zaten eser ve başlık birbirinden ayrı yapılar olarak düşünülemez. Örneğin; *iki kapı arası*, *sırat köprüsü* denildiğinde onun çağrıştırdığı metin anlaşılır, yani ömrün geçici olduğu veya sırat köprüsüyle ilgili rivayetler esas metnin örgüsünde tam olarak algılanır.

Özbek Edebî Eserlerinde Esas Metin ve Alıntı Metin İlişkisi

Edebî metinlerde bu şekilde meydana gelen tabakalaşmaları metinlerarasılık olarak kabul etmek ve bu bakımından tahlil etmek hem teorik olarak ve hem de pratik olarak mümkün görünmektedir.

Edebî metinde metinlerarasılık kavramıyla ilgili kavramlardan bir diğeri ise epigraflardır. Epigrafların edebî veya edebî olmayan metinlerde de kullanıldığı bilinmektedir. Fakat epigraflar metnin zorunlu olmayan bir unsurudur, yani epigrafın her metinde bulunması şart değildir. Epigraflar edebî metinlerde yazarın mesajını veya eserin ana fikrini özet halinde vurgulamak için kullanılır. Epigraf yerine kullanılan atasözü, aforizma veya belli bir eserden alınan parça, alıntı metin olarak esas metnin içeriğini etkileyici bir tarzda ifade eder. Hatta eser içeriğini zenginleştirmekle birlikte, esas metnin semantik yapısı da anlam bakımından zenginleşir. Dilbilimci Z. Turayeva'nın belirttiği gibi; epigraf ile esas metin arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Epigraf metnin niteliğini açıklar, metin ise epigraf pozisyonundaki alıntı metnin semantiğini daha iyi anlamamıza yardımcı olur, gerekli çağrışımları uyandırır, okuyucunun tecrübe ve hayal gücünü genişletir. (ТҮҲАЕВА, 1986, s. 54) Metinlerarasılık edebî metnin semantik kapsamını bu şekilde genişletir, edebî-estetik ve duygusal etki gücünü artırır.

Özbek edebiyatında bu şekildeki metinlerarasılık örneklerine sıkça rastlanır. Edebî eserlere epigraf olarak genellikle atasözlerinin alındığı görülmektedir. Örneğin, Abdulla Kahhar'ın "Oğrı" (Hırsız) adlı hikâyesinde *Atniñ ölimi itniñ bāyrāmi* (Atın ölümü itin bayramıdır) atasözü epigraf olarak kullanmıştır. Bu atasözü, hikâyenin ana fikrini gayet net bir şekilde açıklar ve yazarın kinayesini hissettiren etkili bir simge olarak karşımıza çıkar. Şair Abdulla Aripov'un "Tärbiyä" (Terbiye) adlı şiirinde *Kéñgä kéñ dünyâ, târgä târ dünyâ* (Geniş gönüllüye geniş dünya, dar gönüllüye dar dünya) atasözü epigraf olarak kullanılmıştır ve bu epigraf şiirin anlamına hemen dikkat çeker.

Edebî metinde yer alan epigraflar incelenecek olursa, epigrafların ne tür eserlerden alındığı görülebilir. Özbek edebiyatında epigraf olarak alınan bazı metinler şunlardır:

1. Şiir ve şiir mısraları: *Vale bārçā rāst hām dēgūlik emäs.* (Velâkin her doğruyu da söylemek gerekmez.) Nevaî'nin bu mısrasını Özbek şairi Erkin Vahidov kendinin "Bizgä söz tēgdi kēçä" gazeline epigraf olarak seçmiştir). *Öz qalbini dafn etdi şunda.* (Kendi yüreğini defnetti şurada) Bayron'dan alınan bu mısra ise Abdullah Aripov'un "Albumga" şiirinde epigraf olarak kullanılmıştır. vb.

2. Düz yazı parçaları: *Biz âlem kitabını yanlıs okuruz da "O bizi aldatıyor" deriz.* R. Tagore. (Çolpan'ın "Gaflet" şiiri) vb.

3. Şiir veya düz yazı şeklinde fakat yazarın kendi açıklaması olan parçalar: *Abulhay XIV. yüzyılda yaşamış ressam. 1393 yılında Emir Timur onu*

Marufcan YOLDAŞEV

baş ressamı olarak atamış. Çok az eseri saklanmış. Çünkü ömrünün sonunda tüm eserlerini ateşte yaktığı söylenir. (H. Devran'ın "Abulhay sözü" şiiri) vb.

Edebî metindeki metinlerarasılık sadece başlık ve epigrafla sınırlı değildir. Esas metnin içinde kullanılan alıntı metinler de bu kavram çerçevesinde incelenmelidir. Çünkü bu şekildeki metinlerarasılık örneklerine de çok rastlarız.

Abdulla Kahhar'ın "Qanatsiz çittak" (Kanatsız Baştankara) adlı hikayesinden alınan parçalara dikkat edelim:

Yaşlı adam gazetenin editörüne bakarak:

-Niçin buna "baştankara" lakabını taktınız? -dedi.

Öbür masada oturan biri ağzındaki yemeği çiğnerken, bozuk bir sesle:

-Çünkü, daldan dala zıplayıp duruyor da ondan, diye cevap verdi

Gazete editörü ve orada oturan bazı işçiler de bu fikri onayladı. Yaşlı işçi parmaklarıyla bıyığını burarak hafifçe güldü:

-Çocuklar, baştankara niçin daldan dala zıplıyor, biliyor musunuz?

Biri: "Herhalde yemek aramak için" dedi, bir diğeri: "Öyle yaratıldığı için" dedi, ama hiç kimse kuşların en hareketlisi olan baştankaranın neden daldan dala zıpladığını açıklayamadı. Yaşlı adam elini yukarı kaldırarak susmalarını söyledi ve:

-Bunu ben de bilmiyorum. Fakat çocukluğumda bununla ilgili bir rivayet duymuştum. Süleyman peygamber tüm hayvanların dilini anlıyormuş. Baştankara ona "pabucun ters" demiş, peygamber de ona kızmış ve: "Bana bir değnek bul, ne doğru olsun ne de eğri" demiş. O günden bu yana baştankara daldan dala zıplayıp değnek ararmış. Baştankaranın bir dala konarak "çık" sesini çıkarması "benim aradığım değnek bu değil" demekmiş. Eğer baştankara lakabı takan kişi bu rivayeti biliyorsa, Nebigül'e çok uygun bir lakap takmış. (Abdulla Kahhar, "Kanatsız Baştankara" hikâyesi).

Esas metinde Süleyman peygamber ile baştankara hakkındaki rivayetin kullanılmış olması metinlerarasılığı ortaya çıkarmaktadır. Bu rivayetin metne alınması eserin olay örgüsü ile bağlantılıdır. Esas metin ile rivayet arasındaki şekil ve dil ilişkisini "*çocukluğumda bir rivayet duymuştum cümlesi*" sağlamaktadır. Böylece, edebî metindeki metinlerarasılık hem içerik ve şekil, hem de edebî ve estetik yönden sağlam bir esasa dayandırılır.

Edebî metinde metinlerarasılığın ortaya çıkmasında "reminiscence" (anımsama) olarak bilinen edebî usulün (ХОТАМОВ, САРИМСОҚОВ, 1983, s. 271) da ayrı bir yeri vardır. Belli bir eserdeki deyim, özgün sembol veya ifade başka bir esere alınırken, metin alıntı olarak değer kazanır. Çünkü böyle bir deyim, özgün sembol veya ifade bütün bir eseri ve eserin yazarını temsil etmektedir.

Özbek Edebî Eserlerinde Esas Metin ve Alıntı Metin İlişkisi

Tabiatın güzelliğini eşsiz şiirleriyle ölümsüzleştiren Hamit Alimcan'ın *Dérâzâmniñ âldidä bir tüp örik âppâq bolib güllädi* (Penceremin önünde bir kayısı bembeyaz çiçek açtı) mısrası ile başlayan “Örik güllägändä” (Kayısı Çiçek Açtığında) şiiri pek çok okuyucu tarafından beğenilen şiirlerden biridir. Aynı şekilde kayısı ağacının çiçek açması ifade edildiğinde şiiri, hatta Hamit Alimcan'ı “reminiscence” yoluyla anımsatması, onun alıntı metin olduğuna işarettir. Bunu aşağıdaki parçalarda açıkça görmek mümkündür:

*Örik güllägänmiş keçägi tündä,
Bahâr müjdesi bu, yäyrägin, ey cân.
Yıllar ötär ekän, bugüngü kündä
Altmışgä kiribsiz, ustâz Âlimcân.* (ОРИПОВ, 1986, s. 59)

Kayısı ağacı çiçek açmış dün gece,
Baharın müjdesi bu, sevin, ey can.
Yıllar geçer imiş, bugünkü günde
Altmışa girmişsiniz, ustad Alimcan.

*Çüçmâmä izlägän qızlar sâçigä
Bärgäk ulägändä éslädim séni.
Kümüş märcân taqıb zâr âğoçigä
Örik güllägändä éslädim séni.* (VAHİDOV, 1991, s.62)

Kardelen arayan kızlar saçlarına
Dallardan taçlar taktığında hatırladım seni.
Altından ağacına gümüş ve mercan takarak
Kayısı çiçek açtığında hatırladım seni.

Şair Furkat'ın⁴ *Ädäşgän it käbi, Furqat, qayân bârgum bilâlmäsmän* (Yolunu kaybetmiş köpek misali Furkat, nereye gideceğimi bilemiyorum) mısrasındaki “*ädäşgän it käbi*” ifadesi şair Hürşit Devran'ın “Furkat” sonesinde aşağıdaki gibi reminiscence edilir ve metinlerarasılığın güzel bir örneğini ortaya çıkarır:

*Ädäşgän it käbi zâhl tâñlârdä
Kezdîm quvonçlärsiz, häsrät-älämsiz.
Vätän – quvanç émäs... Yâruğ dünyädä
Yäşäb bolmas ekän ämmâ Vätänsiz.*

Yolunu kaybetmiş köpek gibi azaplı seherlerde
Dolaştım övünçsüz, hasret-elemsiz.
Vatan – övünç değil... Aydınlık dünyada

⁴ Zakircan Halmuhammed oğlu Furkat (1859-1909) Millî uyanma dönemi Özbek edebiyatının ünlü şairlerinden biridir. O şair, yazar, edebiyat bilimcisi, tarihçi, etnograf, mütercim, hattat olarak faaliyet gösterdi.

Marufcan YOLDAŞEV

Ama vatansız yaşamak da imkânsız.

Böyle reminiscenceye dayalı metinlerarasılık şaire Furkat'ın faciasını, onun çektiği çileleri, vatan hasreti, vatansız yaşamın zor olduğunu etkileyici bir biçimde ifade etme olanağı sağlamıştır.

Makalemizde verdiğimiz örnekler ve yaptığımız tahliller ışığı altında sonuç olarak şunu ifade etmek mümkündür. Edebî metinlerde alıntı metin esas metnin içeriğini genişletmektedir ve eserin estetik etki gücünü kuvvetlendirir. İşte bu nedenle de metinlerarasılık, edebiyat veya metin araştırmacılarının her zaman göz önünde bulundurması gereken kavramlardan biridir.

KAYNAKLAR:

- Doğan GÜNAY, *Metin Bilgisi*, İstanbul, Multilingual Yayınları, 2000.
- Erkin VANİDOV, *Seçme şiirler*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991. (Haz: Bayram Orak)
- Абдулла ОРИПОВ, Йиллар армони, Тошкент, Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986.
- А. И. ГОРШКОВ, *Русская стилистика*, Москва, Астрель - АСТ, 2001.
- Е. В. ДЖАНДЖАКОВА, “О поэтике заглавий”, *Лингвистика и поэтика*, Москва, Наука, 1979.
- З. Я. ТУРАЕВА, *Лингвистика текста*, Москва, Просвещение, 1986.
- М. БАХТИН, “Проблемы содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве”, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва, Художественная литература, 1975.
- Н. ХОТАМОВ, Б. САРИМСОҚОВ, *Адабиётишунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли лугати*, Тошкент, Ўқитувчи, 1983.
- ОЙБЕК, *Созим*, Тошкент, Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.
- С. Б. КУРАШ, *Усложнённое кодирование образной информации как аспект филологического анализа художественного текста*, МГПУ, Мозырь, 2003.
- Ҳ. ЗАРИФ, “Фурқатнинг “Сайдинг кўябер, сайёд” шеъри хақида”, *Зокиржон Фурқат*, Тошкент, Ўзб-н давлат бадиий адабиёт н-ти, 1959.

Özbek Edebî Eserlerinde Esas Metin ve Alıntı Metin İlişkisi

Ю. КРИСТЕВА, “Бахтин, слово, диалог и роман”, Диалог. Карнавал.
Хронотоп. Витебск, 1963.